

BÖLMƏ 1

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ŞAMAXI ƏDƏBİ MÜHİTİ

Tünzalə Vəli qızı Yusifova

ADPU Şamaxı filialı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

tunzale.veliqizi@mail.ru

Xülasə

Çağdaş nəzəri-metodoloji araşdırmalarda XX əsr yenidən qiymətləndirilir, nəzəri konsepsiyalar milli ədəbi təcrübənin nəticələri əsasında ümumiləşdirilir, təhlil olunur, dünyanın qabaqcıl tənqid və ədəbiyyatşünaslıq elminin nailiyyətləri ilə əlaqələndirilir, elmi istiqamətlər müəyyənləşdirilir. Elmi və ictimai fikirdə bu dövr yeni inkişaf istiqaməti, ciddi problemlərin, mürəkkəb hadisələrin həlli baxımından, ədəbi - estetik və bədii düşüncə tarixinə böyük ədəbi şəxsiyyətlər verməsinə görə intibah əsri kimi qəbul edilir. Dünya ədəbi prosesində aparıcı mövqe tutan bu mərhələ ədəbi növ və janrların çeşidli sahələrində olduğu kimi Azərbaycan poeziyasının da mövzu və problematikası, təşəkkülü, formaca zənginləşməsi, yeni üslubun, ifadə tərzinin ədəbiyyata gətirilməsi, ədəbi məktəblərin yaradılması, yaradıcılıq xüsusiyyətləri, milli özünüdərk və müstəqillik uğrunda mübarizənin aparılması, inkişaf vüsəti ilə diqqət mərkəzinə çəkilir.

Açar sözlər: mühit, realizm, satira, tənqid, nəşr

Summary

In modern theoretical-methodological studies, the 20th century is re-evaluated, theoretical concepts are summarized and analyzed based on the results of the national literary experience, they are connected with the achievements of the world's advanced criticism and literary science, and scientific directions are determined. In scientific and public opinion, this period is considered as a renaissance century due to the new direction of development, the solution of serious problems and complex events, and the fact that it gave great literary figures to the history of literary-aesthetic and artistic thought. This stage, which takes a leading position in the world literary process, as well as in various fields of literary types and genres, also includes the theme and problematic, organization, enrichment of the form of Azerbaijani poetry, introduction of a new style and style of expression to literature, creation of literary schools, creative features, struggle for national self-awareness and independence is drawn into the center of attention due to development.

Key words: environment, realism, satire, criticism, publication.

Görkəmli ədib, böyük alim Mir Cəlal Paşayev Sabirin yaradıcılığına qiymət verərəkən yazırdı: “Cəlil Məmmədquluzadədən sonra yalnız Azərbaycanda deyil, bütün Yaxın Şərqdə realizmin bayraqdarı Sabir idi. XIX əsrin 60-cı illərindən XX əsrin onuncu illərinə qədər yarım əsrlik mürəkkəb bir dövrü bütün ziddiyyəti ilə görüb dürüst anlamaq üçün bədii ədəbiyyatda məhz Sabir şeirinə müraciət etmək lazımdır.”

Mirzə Ələkbər Sabir XX əsr Azərbaycan satirik poeziyasının günəşi oldu, azadfikirliyin, müstəqilliyin, haqq-ədalətin, milli və bəşəri dəyərlərin təbliğatçısına çevrildi, xalqın milli şüurunun oyanmasında, sosial- milli dərdlərin, problemlərinin həllində, insan hüquqlarının müdafiəsində böyük əqidə və məfkurə fədaisi kimi tarixə yazıldı. O, öz yaradıcılıq manerası, fərdi üslubu, dönməzliyi, məntiqi düşüncəsi və satirik qələminin gücü ilə tənqidi realizmə yeni baxış formalaşdırdı, canlılıq ruh verdi. Az bir zaman müddətində Sabirin adı və irsinin Azərbaycanda, Yaxın və Orta Şərqdə, keçmiş sovetlər birliyində, Avropa və Amerikada tanınması, əsərlərinin tədqiq olunması, “Hophopnamə”nin sevilə-sevilə oxunması onu dünyanın şairinə çevirdi, dünya ədəbi prosesində mövqeyini möhkəmlətdi, xalqı qəflət yuxusundan oyatmaqda, haqq ədalət fədaisi olmaqda başqa ədəbi şəxsiyyətlərdən fərqləndiyini göstərdi.

Müəllim üçün elmi-nəzəri materiallar: XX əsrin əvvəllərində milli bədii yaradıcılıqda meydana gələn ədəbi şəxsiyyətlər, yeni mündərcəli əsərlər yeni tipli bir ədəbiyyatın yaranmasından soraq verirdi. Azərbaycan milli-estetik fikri və bədii təfəkkürünün məhsulu olan bu yeni yaradıcılıq yolu tənqidi realizm idi. Stendal yazırdı ki, romantizm incəsənətin bütün növlərində uzaq keçmişlərin qəhrəmanlıq dövrlərinin insanlarını deyil, zamanəmizin insanlarını təsvir edən spesifik yaradıcılıq sahəsidir. Maraqlıdır ki, Avropada realizm yaradıcılıq metodu ətrafında birləşənlər məhz Stendalın "Rasin və Şekspir" əsərindən qaynaqlanır, onu realizmin manifesti adlandırırdılar. Milli ədəbiyyatımızda təşəkkülünün ilk mərhələsində qanunauyğun hal kimi istiqamət, meyl şəklində təzahür edən realizm qısa zaman çərçivəsində ədəbi metod kimi formalaşa bilər. Yeni gerçəklik, yeni ədəbi qəhrəman, yeni ideal haqqında düşünən tənqidi realistlərimiz ədəbiyyata təzə məzmun, təzə forma, fərqli təzə obrazlar gətirdilər, ən əsası, varlığa yeni dərk üsulları ilə yanaşmağı, fərdiləşdirmə və tipikləşdirməni yeni istiqamətə saldılar: V.Q.Belinskinin təbirincə desək, həyat haqqında amansızcasına açıq danışmağa, gerçəkliyi, varlığı bütün çılpalığı, reallığı ilə mühakimə etməyə başladılar. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində zəruri ehtiyacdən meydana gələn tənqidi realizm böyük inqilabi fəallıq və narahatlığın ərəfəsindən xəbər verirdi. C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev, M.Möcüz kimi tənqidi realistlər əslində milli-mənəvi tələbatın, azadlıq ideyalarının, müstəmləkəçiliyə, köləlik psixologiyasına qarşı etirazın tərcümanı kimi yetişdilər. Dünyada gedən qarşısızalmaz global siyasi hərəkət, qətiyyətli və cəsarətli inqilab dalğaları məntiqi şəkildə özünü yeni əsrin - XX əsrin əvvəllərində həm ictimai, obyektiv-tarixi inkişafın, həm ədəbi prosesin özündə Azərbaycanda da göstərdi. Bu labüd, zəruri pədbi, cəmiyyətin bütün sahələrini, eləcə də ədəbi aləmi öz ağuşuna alır. Artıq yeni yaranan ədəbiyyat öz ədəbi-estetik görüntüs mövzu, ideya, təsvir üsulları ilə özündən əvvəlki yaradıcılıq nümunələrindən kəskin şəkildə seçilirdi. Yeni ədəbi nəsil tamamilə fərqli tiplər, sosial qrup və təbəqələri, mühiti böyük ədəbiyyata gətirir, cəsarətli, orijinal üslubu, təhkiyəsi, təsvir və ifadə vasitələri ilə hamını heyrləndirirdilər. Bu mənada C.Məmmədquluzadənin təqdim etdiyi İtqapanlı, Başıqapazlı, Danabaş kəndi və oranın sakinləri imperiya əsarətində olan bir məmləkətin həm özünə, həm də vətəndaşlarının həyat tərzinə bir ayna idi.

M.Ə.Sabir sənət dünyasına gəldiyi ilk gündən yeni bir adəbi yol müəyyənləşdirdi. Bu yolla yürümək nə qədər çətin olsa da, sonunda ona əbədi bir həyat, ölməzlik bəxş etdi. Haqiqət yolunun yolçusu olan M.Ə.Sabir "şairəm, əsrimin ayinasıyam qanaatına birdən-birə yox, mənsub olduğu xalqın yaşam tərzini, cəmiyyətdəki hadisələrin mahiyyətini, bir sənətkar kimi tale yolunu dark edəndən sonra gəlmişdir. Haqiqətdən də, "Sabir öz dövrünün böyük şairi olmaqla qalmayıb, eyni zamanda, böyük vətəndaşı idi.

XX əsrin ilk onilliyində ədəbiyyatda özünəməxsus mək təbi, yaradıcılıq metodu olan tənqidi realistlər sərət həyat həqiqət- lərini mikromühitdən belə alaraq ictimailəşdirir, daha çox "başıqapazlıların", "itqapanların", "danabaşların", "ölülərin", dərđini Xan- dostuna danışanların, Tükəzbanların ...taleyini təqdim edirdilər. Fransız maarifçi realist ədəbiyyatın nümayəndəsi Şarl Monteskyö yazırdı ki, cəmiyyət zavallı insanlardan qaçdığı halda, mən onun mənbəyindən, ümidsizlikdən qaçıram. Bəli, böyük Sabir zavallı, kiçik insanların taleyini əks etdirir, onların dərđini/məişət zəminində yox!/ özününkü bilir, dərddən yox, onu doğuran ümidsizlikdən qaçırdı. Tənqidi realist ədəbiyyatın ilk təməl daşlarını qoyan bu sənətkarlar milli və dünya ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini davam və inkişaf etdirirdilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Eminaliyev E.M., Yusifova T.V. XX əsr Azərbaycan tənqidi realizminin xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi (dərs vəsaiti). Bakı: "Müəllim" nəşriyyatı, 2015. - 188 s.
2. Axundov M.F.. Əsərləri, I-III c. Bakı: 1958-1961, s.270.
3. Yaşar Q. Realizm: sənət və həqiqət. Bakı: "Elm", 1980, s. 215.
4. Məmməd Cəfər. Mütəfəkkirin şəxsiyyəti. Bakı: 1966, s. 110.